

Religieuze kunst in Ethiopië

Joachim Persoon

De kracht die Ethiopische iconen uitstralen zijn een typisch voorbeeld van de Afrikaanse wortels van deze religieuze kunst. Met byzantijnse iconen hebben de schilderijen gemeen dat ze niet de realiteit willen weerspiegelen, maar een geestelijke beweging op gang willen brengen. De Ethiopische markt van religieuze afbeeldingen wordt overspoeld met buitenlandse afbeeldingen, vaak in goedkope Italiaanse of Indiase stijl, zodat de eigen traditie dreigt te worden overspoeld. De roep om terug te keren naar de wortels van de Ethiopische kunst klinkt op, terwijl de kunst zich herdefinieert en probeert bij te dragen aan de vormgeving van het heilige in het moderne Ethiopië.

Afrikaanse bodem

De Ethiopische schilderkunst was tamelijk onbekend en werd onderschat tot aan het begin van de twintigste eeuw. Generaties Europeanen waren niet in staat de typische kwaliteiten van de Ethiopische kunst te waarderen. Pas toen de Europese zintuigen gevoelig werden voor het primitieve en de essentiële waarden van de Afrikaanse kunst, besefte en erkende men haar eigenlijke waarde.

Drie factoren waren beslissend in de ontwikkeling van de Ethiopische kunst: de christelijk geloofsbelijdenis, het wortel schieten daarvan op Afrikaanse bodem en het uithoudingsvermogen van het Ethiopische volk. Doordat Ethiopië zijn politieke onafhankelijkheid wist te bewaren in de koloniale tijd, heeft de Ethiopische kunst zijn eigen specifieke karakter behouden. Het Ethiopische Christendom en de Ethiopische cultuur zijn grotendeels door de Afrikaanse achtergrond gekleurd, maar de Afrikaanse wortels van de Ethiopische kunst zijn nog weinig onderzocht.

Ethiopische schilderkunst heeft met Afrikaanse kunst gemeen dat zij de voorkeur geeft aan voorstellingen die op conceptuele waarneming berusten, liever dan op visuele verbeelding, en de betekenis over te brengen door verdraaiing van vormen. Het doel van deze kunst is niet de realiteit te weerspiegelen maar liever een geestelijke beweging door vervorming aan te duiden. Verschillende perspectieven worden bij elkaar gebracht, terwijl een serene sfeer behouden blijft.

Dit soort vervormingen liggen dicht bij de universele trekken van de primitieve kunst en geven gestalte aan haar weerstand tegen de individualistische wereld van het moderne industriële tijdperk, die door haar verbrokken karakter niets echts meer heeft. Het zijn voorbeelden van veel algemenere processen, waardoor het nog niet vervreemde toegankelijk wordt, en dat houdt een terugkeer in naar het oorspronkelijke wezen, met zijn rudimentair en essentieel karakter.

Door de vormen te verdraaien en te verfijnen, lukt het de kunstenaar de uiterlijke verschijningsvorm te overstijgen om de waarheid te onthullen. Door vereenvoudiging en abstractie ontstaan schematische karakters in een niet nader omschreven omgeving. Die Ethiopische esthetica bepaalt de sfeer van de spiritualiteit. Het artistieke idioom van Ethiopische beeldende kunst bestaat voornamelijk uit beeldtekens die teruggaan op iconografische vormen, verbreid over de hele christelijke wereld, en op figuren die stereotype geworden zijn. De Ethiopische schilderkunst is niet realistisch in haar weergave van omgeving en figuren. Ook toen haar artistieke perfectie haar hoogtepunt had bereikt, heeft ze ervan afgezien de illusie van diepte en perspectief te wekken.

De Ethiopische traditie is door natuurlijke groei uit de Afrikaanse bodem voortgekomen en koestert een Afrikaanse ethos in haar hart. Een van de markantste trekken van de Afrikaanse cultuur is haar 'holistisch' en integrerend karakter, waardoor het individu in relatie komt te staan met de gemeenschap. Een andere karakteristiek is het positieve begrip van kracht. Ethiopische geestelijke afbeeldingen stralen door hun proporties en algemene trekken een gevoel uit van sterkte en kracht. Zij zijn niet teder of zoet.

De Ethiopische traditie is eclectisch. Ze heeft verschillende buitenlandse elementen overgenomen, die geheel getransformeerd werden, zodat een eigen unieke cultuur ontstond. Er zijn vroegere Sabaïsche (Zuid-Semitische) invloeden en later invloeden uit het christelijke oosten, Europa, Arabië en India. Inheemse tradities absorbeerden de buitenlandse invloeden en vormden ze om, zodat ze werden

geïntegreerd in de plaatselijke culturele context. Ethiopië is een groot land, waar plaatselijke verschillen altijd sterk zijn geweest. Ook op het vlak van theologie en christologie en kunst.

Hedendaagse religieuze kunst

De Ethiopische kerk vereert manuscripten en schilderijen op perkament als iconen. Zij worden uitgesteld in kerken bij bijzondere gelegenheden en feesten, in tijden van grote nood en bij voorbeden om onheil te voorkomen. Ethiopische kerken zijn vaak vrij eenvoudig van buiten, maar binnen overgoten met een overdaad aan kleurrijke muurschilderingen. Bezoekers of aanbidders worden erdoor overdonderd. Tijdens de heilige liturgie lijkt het wel alsof ze worden omringd door een schare heiligen en engelen.

De meeste kerken worden beschilderd volgens een bepaalde schema. Op de zuidwand, waar de vrouwen staan, worden afbeeldingen van apocriefe verhalen over de heilige maagd en de kindsheid van Jezus afgebeeld. Terwijl de noordwand van het heiligdom, waar de mannen staan, afbeeldingen toont van ridderheiligen, vroege martelaren zoals de heilige Mercurius en de heilige Theodor (wiens deugden door ridderlijke dapperheid worden uitgedrukt word). Reusachtige engelen met uitgetrokken zwaarden bewaken de ingang tot het allerheiligste. Een bijzondere gewoonte is belangrijke beelden uit verering te voorzien van voorhangen, zodat zij onzichtbaar worden voor oneerbiedig blikken. Volgens Ethiopisch gebruik worden uitsluitend kruisen gekust. Beelden worden vereerd door ervoor te buigen en de clericus offert er wierook voor. Zij worden gezalfd en gezegend met andere kerkobjecten, maar het is niet gebruikelijk te zalven voor privé gebruik.

Ethiopiërs gebruiken graag veel afbeeldingen. Gebedsniches hangen vol met illustraties. Op grote feesten worden duizenden prenten te koop aangeboden, het merendeel van Italiaanse of Indiase makelij. Werken van plaatselijke kunstenaars worden ook tentoongesteld, maar het volume van de buitenlandse productie is zo groot, dat de inheemse traditie er nauwelijks tegenop kan en ten onder dreigt te gaan. Ook orthodoxe bisschoppen tonen weinig neiging te onderscheiden en preken terwijl zij voor beelden staan die de onbevleete ontvangenis uitbeelden, en die geen verband hebben met de orthodoxe theologie.

Op het hoogtepunt van het communistische bewind verving de ene iconografie de andere. De overwinning van het communisme werd verbeeld op afbeeldingen van de nieuwe drie-eenheid: Marx, Engels en Lenin. Zij keken de mensen aan vanaf de aanplakbiljetten. De nederlaag van het communisme (het communistische Derg-regime regeerde van 1974 tot 1991) werd merkbaar met de terugkeer van de christelijke symbolen. In 1986 liet de minister van cultuur, Girma Yilma, geestelijke beelden van kunstenaar Atto Tadesse Aragawi tentoonstellen. Hij uitte toen zijn waardering voor de geestelijke kunsterfenis van Ethiopië.

Tijdens de communistische periode hadden armoede, de verschrikkingen van hongersnood, politieke terreur en burgeroorlog, de godsdienst relevant gemaakt en werden spirituele modellen een manier om een zinvolle identiteit en opstelling te vinden. Nieuw gevormde parochieraden verzekerden de stedelijke kerken de mogelijkheid om te overleven en zelfs te bloeien, en verschafte een nieuwe werksfeer voor de gedesoriënteerd bevolking. Functionaliteit triomfeerde, de grote scriptoria werden vervangen door ateliers voor wandschilderingen zoals die in het klooster van Mandabe Medhaney Alem bij Gorgora.

Het terrein van de godsdienst werd binnengevallen door secularisme, maar daarna vond het omgekeerde plaats. Gewijde kunst kreeg nieuwe kracht en nieuwe relevantie. Er klinkt een roep om terug te keren naar de wortels van de Ethiopische kunst, maar onzekerheid ten aanzien van de aard van de afbeeldingen en geïdealiseerde 'vereuropiseerde' fysionomie komen nog algemeen voor. De aanstelling van kunstenaars is een aangelegenheid van de vertegenwoordigers van de massa. Ethiopische kunst is dynamisch en aanwezig tot in de nederigste hut. Ze begint zich weer te definiëren en bij te dragen aan een herschepping van het heilige in de nieuwe seculiere, situatie van het moderne Ethiopië.

Dit artikel is een bewerking van een lezing van Joachim Persoon op 4 oktober 2002. Persoon is expert op het gebied van Ethiopisch christendom. Hij bereidt in Engeland een doctoraat voor over Ethiopisch monnikendom.